

**Nizami və Rumi poeziyasında metaforalar
(Farsca poetik örnəklər əsasında)**

Natəvan Hacıyeva

Azərbaycan Tibb Universiteti, professor
E-mail: natavanhaciyeva5@mail.ru

Sevda Novruzəliyeva

Azərbaycan Tibb Universiteti, dosent
E-mail: novruzaliyeva1966@gmail.com

Annotasiya. Azərbaycan ədəbiyyatının klassik irsini araşdırmaq tarixi keçmişə qayğı baxımından böyük önəm daşıyır. Bu məqalədə Nizami Gəncəvi, Cəlaləddin Rumi kimi türkköklü klassiklərin ədəbi irsi öyrənilir və təbliğ olunur.

Bu klassiklərin yaradıcılığı geniş və çox yönlüdür. Ədəb, dürüstlük, səxavət, tanrısevərlik, yurdsevərlik, təvazökarlıq, qəlb rahatlığı və barış onların poeziyasında aparıcı mövqedə dayanır. Bu şairlərin toxunduğu məsələlər ümumbəşəri xarakter daşıyır, insanları düz yola və yararlı fərd olmağa çağırır. Azərbaycan ədəbiyyatı var olduqca, Nizami, Rumi təxəllüsləri heç zaman unudulmayacaq, əsrlər keçdikcə ehtiram və sevgi ilə yad olunacaq.

Bildiyimiz kimi, klassik poeziyamızda bədii təsvir vasitələri, o sıradan metaforalar işlənir, amma Nizami, Rumi poeziyasında buna daha çox rast gəlirik. Bu da onların poeziyasını uca zirvələrə yüksəldən faktorlardan biridir. Təəssüf edirik ki, poeziyamızda sovet dönməsi başlanandan bu günə kimi bədii təsvir vasitələrinə az müraciət olunur, metaforalara təkdən bir rast gəlinir.

Dünyada elə bir şair yoxdur ki, Nizami qədər metaforalara yer ayırsın. Şair minlərlə metafora işlədir – Tanrı, ulduzlar, günəş, ay, bulud, yağış, külək, yer, dağ, təpə, dəniz, heyvanlar, əşyalar və s. kimi.

Açar sözlər: Nizami, Rumi, metafora, Tanrı, səma, dünya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.04.2026; qəbul edilib – 23.04.2026

**Metaphors in the poetry of Nizami and Rumi
(Based on Persian Poetic Examples)**

Natavan Hacıyeva

Azerbaijan Medical University, Professor
E-mail: natavanhaciyeva5@mail.ru

Sevda Novruzaliyeva

Azerbaijan Medical University, Associate Professor
E-mail: novruzaliyeva1966@gmail.com

Abstract. Studying the classical heritage of Azerbaijani literature is of great importance in terms of caring for and preserving the historical past. This article examines and promotes the literary legacy of Turkic-origin classical poets such as Nizami Ganjavi and Jalal ad-Din Rumi.

The creativity of these classics is broad and multifaceted. Ethical values such as morality, honesty, generosity, love of God, patriotism, humility, inner peace, and reconciliation occupy a central place in their poetry. The themes addressed by these poets are universal in nature, calling people to the righteous path and encouraging them to become beneficial and virtuous individuals. As long as Azerbaijani literature exists, the pen names of Nizami and Rumi will never be forgotten and will be remembered with respect and love through the centuries.

In classical poetry, figurative means of expression — particularly metaphors are frequently encountered; however, they appear especially abundantly in the poetry of Nizami and Rumi. This is one of the key factors that elevates their poetry to sublime heights. Regrettably, from the beginning of the Soviet period up to the present day, figurative devices have been used less frequently in our poetry, and metaphors are encountered only occasionally.

There is hardly a poet in the world who employs metaphors as extensively as Nizami. The poet makes use of thousands of metaphors, including those related to God, stars, the sun, the moon, clouds, rain, wind, the earth, mountains, hills, the sea, animals, objects, and others.

Keywords: Nizami, Rumi, metaphor, God, sky, world

Article history: received – 09.04.2026; accepted – 23.04.2026

Giriş / Introduction

Bədii dilin komponenti olan bədii təsvir vasitələrinin başında metaforalar dayanır. Bir sözün gerçək mənasından uzaqlaşib yeni bir məna, daha doğrusu, məcazi bir məna qazanmasına ya metafora, ya məcaz, ya da istiarə deyilir. Demək, metaforalar (məcazlar) o zaman yaranır ki, insanın gördüyü və görə biləcəyi bir iş cisimlər və heyvanlara ötürülsün. Metaforalar simvolların yaranışı prosesinə də qatılır. Rus ədəbiyyatşünası, dosent V. Timofeyeva simvolun poetikasında metaforanın aparıcı rolundan bəhs açarkən, Qofmanın müvafiq tədqiqatına istinadən vurğulayır: "... sözün metafora kimi işlənilməsi prosesində söz sanki öz real – konkret maddi mənasından uzaq olur, semantik müxtəliflik, geniş imkanlar yaradaraq simvola çevrilir" [2, s.101].

Dünya ədəbiyyatında Xaqani və Nizami qədər metaforalar, bənzətmələr və simvollar yaradan sənətkar bir şair yoxdur. Bu iki dahinin yaradıcılığında Tanrı, dünya, səma, planetlər, günəş, ay və ulduzlar olmaqla yüzlərlə anlayışın metaforaları gen-bol sərgilənir. Yeməyə gərəyincə duz qatılması önəmli olduğu kimi, poetik örnəklərə də gərəyincə bədii təsvir vasitələri, o sıradan metaforalar qatmaq önəmli bir bədii prosesdir.

Nizami Gəncəvinin poeziyası çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının öyrəndiyi bütün sahələri ehtiva edir, ən çox da bədii təsvir və ifadə vasitələri, özəlliklə metaforalara onun əsərlərində daha çox rast gəlinir. Bu məqalədə minə yaxın metafora arasından üçünü öyrənirik.

Əsas hissə / Main part

"Çin şahı" mənasında "Şahe-Çin" günəşin metaforası kimi

Günəş doğar-doğmaz ağ-qırmızı şüaları ilə gecənin qaranlığını yarıb və səma da ara vermədən qaranlıq izlərini yox edir. Bu təbiət prosesinə poetik çalar vermək üçün, günəşə "Çin şahı" metaforasını düşünüb tapan Nizami yazır: Çin şahı ağ-qırmızı ata üzəngi qoydu (Günəş öz şüalarını aşkara çıxartdı) və fəlakət də zənci nalın üstünə od vurdu (uzaq səma da qaranlığın yox olmasını istədi). Qısa, günəş doğdu, gecə yox oldu.

Böyük şair günəşə ona görə Çin şahı deyir ki, Nizami dönəmində ən uzaq ölkə Çin idi və günəş də Çin istiqamətindən qalxaraq Qərbdə doğru gedir. Günəşin şah olması doğru seçimdir, çünki hər şeyin doğurucusu günəşdir. Nala od vurmaq ifadəsinə gəlcə, əski bir inanca görə, birisi bir

başqasının sevgisini və güvənini qazanmaq üçün onun adını nalın üstünə yazıb oda qoyurdu [4, s.1014]:

*Ke çun şahe-Çin zin bər əbrəş nəhad,
Fələk nəle-zənci bər atəş nəhad.
Çin şahı xallı ata üzəngi qoydu,
Səma da zənci nalını oda qoydu.*

“Açıq-mavi günbəz” mənasında “Qonbədə-lacvərd” səmanın metaforası kimi

İnsan yaşlanarkən gücü, bacarığı və potensialı tükənir, həyat onu dünyadan əbədi köç etməyə hazırladır. İranın mifik şahı Cəmşid qoca ikən Zəhhak onu öldürüb yerinə keçir. Zəhhak da qoca çağına çatanda Firudin adlı dastan qəhrəmanı üsyan edərək, onu öldürür və yerinə keçir. Nizaminin qələmində bunları elətdirən səma adlı anlayışdır. Səmanı “açıq-mavi günbəz” metaforası ilə yada salan Nizami deyir ki [4, s.1110]:

*Be pirane sər qonbədə-lacvərd
Be Zəhhako Cəmşid bin ta çe kərd.
Açıq-mavi günbəz qoca yaşında
Zəhhak və Cəmşidə gör nə etdi.*

“Tez duran saqi” mənasında “Sağiye-sobh xiz” günəşin metaforası kimi

“Ertəsi gün günəş al-qırmızı şüalarını yerə süzdü” ifadəsi bəsit anlayışdır və orda heç bir bədiilik yoxdur. Nizami bu bəsit ifadəyə poetik don geydirmək üçün günəşi metafora edib, ona tez duran saqi deyir, şüasına mey deyir, şüanın rənginə al-qırmızı yox, yaqut deyir və beləliklə, “Tez duran saqi içkidən yerə yaqut süzdü” adlı poetik ifadə ortaya çıxır. Şair ona görə günəşi saqiyə oxşadır ki, saqinin işi məclisdə qədəhlərə mey süzməkdir, necə ki günəşin işi yerə şüa səpməkdir. Buradan bu qənaət alınır ki, Nizaminin hər bir metaforasında obyektlər arasında məntiqi bağlantı var, başqa sözlə, onun əsərlərində məntiqə dayanmayan heç bir metafora yoxdur [4, s.1261]:

*Degər ruz in sağiye-sobh xiz
Ze mey kərd bər xak yaqut riz.
Bu tez duran saqi ertəsi gün
İçkidən yerə yaqut süzdü.*

1207-ci ildə Türk boylarının yaşadığı indiki Əfqanıstanın Bəlx diyarında dünyaya göz açan Cəlaləddin Rumi sufizm ideallarını – Tanrıya sevgini, insanlara mərhəmət duyğusunu, kimsəyi incitməməyi, qəlb və ruh üçün yaşamanı təbliğ edən dahi şair-filosofdur. Uşaq çağlarında atası ilə Türkiyənin Konya şəhərinə köçüb, məsnəvi-qəzəl-qəsidə-rübai-janrlarında farsca poetik örnəklər yaradır və Konya şəhərində torpağa tapşırılır.

Bütün yazdıqları ingiliscəyə çevrildiyi üçün dünyaca tanınan və sevilən bir şair, bir filosof, bir tanrısevər, bir insansevər olaraq Mövlana Rumi özəlliklə Türkiyədə, İranda və ABŞ-da çox tanınır, çox sevilir, ona çox istinadlar olunur.

Qəlb və ruh bilicisi və mühəndisi olan Mövlananı sevməmək mümkün deyil. Bu məqalədə onun sitatlarını ingiliscə verə bilərdik, amma yazıb-yaratdığı dil olan farsca veririk ki, bu ölməz şəxsin kimliyini orjinaldan öyrənək. Demək olar ki, heç bir tərcümə orjinalı üstələyə bilmir, çünki bir poetik örnək ayrı bir dilə çevrilərkən, oxucu informasiya alır, amma poetik ruhu ala bilmir. Poetik ruhu oxucu o zaman ala bilər ki, poetik örnəyin yazıldığı dili öz ana dili kimi bilsin.

“Canan” anlayış olaraq Tanrının metaforası kimi

Bir insan üçün altı cəhət (sağ, sol, ön, arxa, üst, alt) qapanıbsa, yəni tam olaraq nicat yolları bağlanıbsa, kimsənin tanımadığı və tanıya bilmədiyi gizli bir yol vardır. Bu yol hər insanın lap içindən (qəlbinin dibindən) keçərək, Tanrının metaforası olan Canana sarı gedir. Mövlana tövsiyə

edir ki, belə çıxılmaz duruma düşən insan qorxmasın, özünü toxtatsın, bilsin ki, onu gözləyən Tanrısı var. İnsanlar başqalarının ruzi (keçim) qapılarını bağlaya bilərlər, amma onların qəlbindən Tanrıya olan yolu kimsə bağlaya bilməz. Tanrı bu yolu yaradıb ki, bəndə birbaşa Ona çıxa bilsin, nə istəyir Ondan istəsin. Bu ülvî yol sanki heç susmayan Tanrı telefonudur [5, s.106]:

*Gər şeş cəhətət bəste şəvət, bak mədar,
Kəz gərə-nehadət suye-Canan rah əst.
Altı cəhətin qapansa, qorxun olmasın,
Qəlbin dibindən Canana bir yol vardır.*

Nizami və Füzuli kimi arif şairlərin poeziyasında “Canan” termin kimi Tanrı anlayışının bir metaforasıdır. Nəsimi bir qəzəlinin ilk beytində “Canan, can, könül” anlayışlarına yer ayıraraq yazır ki, Cananı sevdiyini ancaq can (ruh) bilir və könlünün dilədiyini ancaq Canan bilir. Cananı sevdiyini ona görə ancaq can bilir ki, insan bədənində can Tanrının bir tək səfəridir və könlün dilədiyini ona görə ancaq Canan bilir ki, könül (qəlb) insan bədənində Tanrının informasiya aldığı və informasiya ötürdüyü bir tək orqandır.

İrfanda sevgi, göründüyü kimi, can və könül ilə bağlı olur, beş duyğu ilə bağlı olmur. Beş duyğu ilə yaşanan sevgi platonik sevgi deyil, dünyəvi sevgidir. Deməli, platonik sevgi hər böyük şairin yox, arif (irfanda böyük addımlar atmış) şairlərin sevgisidir – Nizami kimi, Rumi kimi, Nəsimi kimi, Füzuli kimi və Şəhriyar kimi. Sözü veririk Nəsimiyə [3, s.28]:

*Cananə mənim sevdiyimi can bilir ancaq,
Könlüm diləyin dünyada Canan bilir ancaq.*

Füzulinin bir qəzəlinə “Canan, can, könül” sıralanır. Şair deyir ki, canı Canan diləyir, onu verməmək olmur, mübahisə etməyə gerek yoxdur, çünki Füzulidə olan canın yiyəsi Füzuli deyil, Füzulinin könlü də deyil, yalnızca Tanrıdır [1, s.216]:

*Canı Canan diləmiş, verməmək olmaz, ey dil,
Nə niza eyləyəlim, ol nə sənindir, nə mənim.*

“Bəxt sultanı” mənasında “Soltane-bəxt” Tanrının metaforası kimi

Mövlana Ruminin məsnəvi janrlı bir beytində vurğulanır ki, Tanrının metaforası olan Bəxt sultanı adlı sonsuz Varlığın qəzası (ilkin istəyi), hökmü (fərmanı) olmayınca, bir yarpaq da ağacdən yerə düşməz. Qurani-Kərimdən gəlmə olan “qəza” bir anlayış olaraq “Allahın ilkin istəyi” mənasına gəlir, eləcə də “hökm” bu ilkin istəyi gerçəkləşdirən fərman deməkdir [5, s.343]:

*Hiç bərgi dər nəyoftəd əz derəxt,
Bi gəzavo hokme-an Soltane-bəxt.
Bir yarpaq ağacdən qoparaq düşməz,
Bəxt sultanından qəza, hökm olmasa.*

“Eşq darğası” mənasında “Şehneye-eşğ” Tanrının metaforası kimi

Mövlananın qələmində dünya bir zindandır. Zindanda məhkum əzizlənmir, aşağılanır, istədiyi vaxt istədiyi kəsləri görə bilmir, istədiyi yeməkləri yeyə bilmir, qəm və üzüntü əlindən rahatlığı yoxdur. Demək, həbs yerində bircə məhkum belə xoşbəxt deyil. Eynən dünya da belədir. Şair təklif edir ki, dünyanın zindan qapısını qıraq (bütün varlığımızla, canımız və qanımızla dünyaya bağlanmayaq), bəs kimə və nəyə bağlanaq? Tanrı üçün eşq darğası adlı metaforanı ortaya qoyan Rumi deyir ki, Eşq darğası bizimlə (dünyaya bağlanmayan kəslərlə) olduğu üçün pəhriz ediləsi, qorunəsi və qorxuləsi heç nə yoxdur. Başqa sözlə, insan dünyaya yox, Tanrıya bağlanarkən, hüsur (iç rahatlığı) tapır, barışa qovuşur, dünyanın acıları ona bir sınaq olaraq göründüyü üçün üzülmür, tam tərsinə, daha mətin olur, Tanrıya olan sevgi ona hər an istiqamət və enerji ötürür. Şairin rədfisiz bir qəzəlinə baxaq [5, s.241]:

*Dəre-zendane-cəhan be şocaət bekənim,
Şehneye-eşğ ço ba mast, ze ke pərhizim.
Cahanın zindan qapısını şücaətlə qıraq,
Eşq dargası bizlədir, kimdən pəhriz edək.*

“Tez zavalı gedən tarla” mənasında “Keştzare-zud zəval” dünyanın metaforası kimi

Cəlaləddin Rumi bir qəzəlinde “dünya” üçün “tez zavalı gedən tarla” adlı metafora yaradır. Şair bu ifadə ilə göstərir ki, Yer üzündə nələr varsa, nələr yaşanırsa, nələr olursa, hamısı öləri varlıqlardır. Böyük ədib karma qanunlarına dayanaraq deyir ki, hər nəyi yox edən tarla adlı bu dünyada pislik etmə, çünki nə əkərsən, zamanın orağı ilə onu biçərsən. “Zamanın orağı” mənasında “dase-dəhr”, qənaətimizcə, digər bir metafora örneyidir [5, s.124]:

*Bədi məkon ke, dər in keştzar-e zud zəval
Be dase-dəhr həman bedrəvi ke mikari.
Pislik etmə ki, bu tez zavalı gedən tarlada
Zamanın orağı ilə həmin əkdiyini biçərsən.*

“Əttarlar bazarı” mənasında “Bazare-əttaran” dünyanın metaforası kimi

Əttarlar bazarını dünya üçün metafora seçən şair-filosof Rumi “Vardır” anlamında “Darəd” rədifli bir qəzəlinde vurğulayır ki, əttarlar bazarı olan dünyada işsizlər kimi hər yana getmə (hədəfi, yolu düz olmayan kəslərlə ünsiyyət qurma), dükanında şəkər olan insanlar ara, yəni ədəb, mərifət, təvazökarlıq, səxavət sahibi olan insanlarla ünsiyyət saxla. Şəkər anlayışı pozitiv xüsusiyyətlərə eyham vurur [5, s.251]:

*Dər in bazare-əttaran mərou hər su ço bikaran,
Be dokkane-kəsi benşin ke dər dokkan şəkər darəd.
Bu əttarlar bazarında işsiz kimi hər yana getmə,
O kəsin dükanına otur ki, dükanda şəkər vardır.*

Əttarlar bazarında, yəni ətir satanlar bazarında rast gəlinən hər ətir yüksək keyfiyyətə sahib olmadığı kimi, üstəlik, aralarında saxta ətirilər olduğu kimi, bir alış-veriş yeri olan dünyada da hər insan yüksək xüsusiyyətlərə, insani dəyərlərə sahib olmur, içərilərində saxta olanlar da çox olur. Dost arayarkən eləsinə gərək arayasan ki, sənə ona, onun da sənə faydası dəysin. Yalnız qarşılıqlı fayda əsasında dostluq möhkəm və uzun ömürlü olur.

“Fəna yolu” mənasında “Rahe-fəna” dünyanın metaforası kimi

Ruminin qəlbi dünyaya sığmır, göylərə qanad açaraq yollanmaq istəyir, Canana (Tanrıya) qovuşmaqdan ötrü, sonsuza qədər hüsur və barış içində olmaqdan ötrü. “Fəna yolu” ifadəsini dünyaya metafora edən şair bilir ki, acılar dolu dünya həyatının sonu dən kimi səpələnmək (torpağa gömülmək) olar. Bu məqalədə yer alan “Fəna sarayı” adlı metafora “Fəna yolu” metaforasının sinonimidir, ikisi də dünya üçün metaforadır. 14 beytli rədifsiz qəzəlin altıncı beytinə diqqət edək [5, s.98]:

*Balo pər baz qoşaim be bostan ço derəxt,
Gər dər in rahe-fəna rixte çun dane şəvim.
Bostanda ağac kimi gəlin, qol-qanad açaq,
Yoxsa bu fəna yoluna dən kimi tökülərik.*

Nizami, Rumi və Saib kimi böyük şairlərin farsca poeziya irsini ədəbiyyatşünaslıq prizmasından tədqiq etmək hər zaman aktual olub, indi də aktualdır. Bu 3 şairin poeziyasında metaforalara çox rast gəlinir. Mövzunun aktuallığı odur ki, metaforalar birbaşa orjinaldan öyrənilir, məqalə müəllifi tərəfindən farsca sitatların filoloji tərcümələri təqdim olunur, metaforaların işlənmə səbəblərinə aydınlıq gətirilir və 13 başlıq mövzunun doğru anlaşılmasına işıq tuturlar.

Nəticə / Conclusion

Məqalədə 3 klassik şairin farsca şeir örnəklərində rastlaşdığımız metaforaların önəmli roluna elmi baxış araşdırılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bədii təsvir vasitələrini, o sıradan metaforaları öyrənən tələbələr, doktorantlar və tədris edən alimlər məqalədə yer alan elmi yanaşma və alınan sonuclardan yararlana bilərlər.

Ədəbiyyat / References

1. Füzuli M. Əsərləri. 2 cildə, I c. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 400 s.
2. Qarayeva G. Bədii yaradıcılıqda simvol-metafora əlaqələri. “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı”, 2024, № 1.
3. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. – Bakı: Lider, 2004, 336 s.
4. Nizami G. Kolliyatə-Xəmsə. – Tehran: Cavidan, 1390, 1320 s.
5. Rumi C. Divanə-Şəms. – Tehran: Roşd, 1385, 627 s.